

Maniewska, Katarzyna

Życie codzienne w Bydgoszczy w dekadzie lat siedemdziesiątych XX w.

Dzieje Najnowsze 38/1, 207-217

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Katarzyna Maniewska
Bydgoszcz

Życie codzienne w Bydgoszczy w dekadzie lat siedemdziesiątych XX w.¹

Problem życia codziennego w Bydgoszczy nie stanowił dotąd przedmiotu jakiegokolwiek refleksji naukowej. Pisarstwo historyczne dotyczące życia codziennego ma już dzisiaj dosyć bogaty dorobek, a miasta wypełniające podobne funkcje, legitymujące się założeniami i cechami urbanistycznymi zbliżonymi do Bydgoszczy, np. Olsztyn, Poznań, Wrocław, Gdańsk, mogą się takimi opracowaniami już poszczycić.

Co więcej, Bydgoszcz, będąca przecież w dekadzie 1970-1980 prężną i szybko rozwijającą się aglomeracją, nie doczekała się kompleksowego opracowania swojej historii okresu PRL, zwłaszcza tak istotnych dla zrozumienia historii powojennej miasta kryzysów i przełomów społeczno-politycznych w latach 1968, 1970, 1976, 1980-1981. W tym więc wymiarze prezentowana rozprawa ma w dużym stopniu charakter pionierski.

Jakkolwiek badania nad życiem codziennym mają bogatą tradycję, zarówno w historiografii polskiej, jak i światowej, to jednak dorobek naukowy dotyczący funkcjonowania społeczeństwa polskiego w dobie gospodarki centralnie kierowanej i zarządzanej w okresie rządów Edwarda Gierka jest nader skromny. Istniejące publikacje, będące zazwyczaj pracami monograficznymi, dotyczącymi poszczególnych sfer życia codziennego, takich jak np. praca, szkoła czy celebrowanie świąt, dotyczą z reguły okresów wcześniejszych, tj. pierwszych lat powojennych, okresu stalinowskiego, bądź też okresu związanego z rządami Władysława Gomułki.

Warto w tym miejscu dodać, iż termin „życie codzienne” funkcjonuje w piśmarstwie historycznym od 1938 r., kiedy to paryska oficyna wydawnicza Hachette opublikowała *Życie codzienne w czasach Renesansu* autorstwa Abla Lefranca oraz *Życie codzienne w czasach Rewolucji*². Obecnie seria francuska liczy ponad 270 tomów, mających charakter zdecydowanie popularnonaukowy³.

¹ Autoreferat pracy doktorskiej obronionej 29 listopada 2005 r. w Instytucie Historii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Promotorem pracy był dr hab. prof. UKW Tadeusz Wolsza, recenzentami: prof. dr hab. Ryszard Sudziński — Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu i prof. dr hab. Andrzej Klonder — Instytut Historii Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy.

² T. Szarota, *Życie codzienne w Peerelu — propozycja badawcza*, „Polska 1944/1989”. *Studia i materiały*, 1.1, Warszawa 1995, s. 201.

³ Idem, *Życie codzienne — temat badawczy czy tylko popularyzacja*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 1996, nr 3, s. 239.

W Polsce natomiast pojawienie się serii dotyczącej życia codziennego datuje się na 1960 r., kiedy to Państwowy Instytut Wydawniczy opublikował — tłumaczone z francuskiego — *Życie codzienne w Rzymie w okresie Cesarstwa*⁴. Natomiast pierwszą polską publikacją była praca Antoniny Wielicz pt. *Życie codzienne w średniowiecznym Krakowie (XII-XV wiek)*. Do 1995 r. w Polsce opublikowano około 50 książek poświęconych tej tematyce, w tym 40% autorstwa Polaków⁵. W wielu przypadkach autorzy serii to bardzo znani historycy⁶.

W moim przekonaniu rozprawa pt. „Życie codzienne w Bydgoszczy w dekadzie lat siedemdziesiątych XX w.”, z uwagi na fragmentaryczne zainteresowanie badaczy powojennymi dziejami miasta, stanowić może udaną próbę uzupełnienia istniejącego stanu badań.

Podjęte przeze mnie wyzwanie stanowi niewątpliwie reakcję na szereg postulatów badawczych kierowanych do środowiska historyków — za sprawą Tadeusza Łepkowskiego od kilku już dziesięcioleci⁷ — domagających się podejmowania badań nad życiem codziennym w okresie Polski Ludowej z uwzględnieniem specyfiki poszczególnych dekad.

Jerzy Szacki ubolewał nawet w 1996 r., iż do tej pory historia PRL to niemal wyłącznie historia dotycząca polityki i ideologii⁸. Od lat istniała zatem w środowisku historyków wyraźna potrzeba podjęcia badań, które objęłyby swoim zasięgiem kulturę materialną, życie rodzinne, obyczaje, obszary pracy i wypoczynku, wierzenia i mentalność⁹.

⁴ Autor — J. Carcopino. Za: T. Szarota, *Życie codzienne w Peerele*, op. cit., s. 201.

⁵ T. Szarota, *Życie codzienne — temat...*, s. 241. Ponieważ artykuł ten pochodzi z 1995 r., przyjęto, że dane cytowane przez jego autora sięgają tej właśnie daty. Pomiędzy 1996 a 2004 r. w Polsce ukazały się m.in.: *Kobieta i kultura życia codziennego, wiek XIX i XX. Zbiór studiów*, red. A. Żarnowska i A. Szwarz, t. V, Warszawa 1997; Cz. Gil, *Życie codzienne karmelitanek bosych w Polsce w XVII-XIX w.*, Kraków 1997; S. Lewandowska, *Okupowanego Mazowsza dni powszednie, 1939-1945*, Warszawa 1993; idem, *Życie codzienne Wilna w latach II wojny światowej*, Warszawa 1997; K. Grażewski, *Życie codzienne nad Drwęcą we wczesnym średniowieczu*, Brodnica 1998; R. Gałaj, *Życie codzienne szlachty polskiej w okresie sarmatyzmu*, Szczecin 1998; *Życie codzienne w Częstochowie w XIX i XX w.*, red. nauk. R. Szwed, W. Palus, Częstochowa 1999; G. Hryciuk, *Polacy we Lwowie 1939-1944*, *Życie codzienne*, Warszawa 2000; W. Molik, *Życie codzienne ziemianstwa w Wielkopolsce w XIX i na początku XX w.: kultura materialna*, Poznań 1999; R. Kucharski, *Życie codzienne w przedwojennych Koźlenicach*, Koźlenice 2000; L. Turek-Kwiatkowska, *Życie codzienne w Szczecinie w latach 1800-1939*, Szczecin 2000; *Życie codzienne na dawnych ziemiach pruskich*, red. S. Achremczyk, Olsztyn 2001; B. Brzostek, *Robotnicy Warszawy*, Warszawa 2002; M. Łochowski, *Życie codzienne w Pekinie 1999-2001*, Warszawa 2002 (seria wyd. *życie codzienne w miastach Orientu*); B. Stepniewska-Holzer, *Życie codzienne na Bliskim Wschodzie*, Warszawa 2002; T. Wolsza, *W cieniu Wronek, Jaworzna i Piechcina... 1945-1956. Życie codzienne w polskich więzieniach, obozach i ośrodkach pracy więźniów*, Warszawa 2003.

⁶ Zob. m.in.: B. Geremek, *Życie codzienne w Paryżu Franciszka Villona*, Warszawa 1972; A. Świderkówna, *Życie codzienne w Egipcie greckich papirusów*, Warszawa 1977; M. Bogucka, *Życie codzienne w Gdańsku (XVI-XVII wiek)*, Warszawa 1967; T. Szarota, *Okupowanej Warszawy dzień powszedni*, Warszawa 1973; idem, *Życie codzienne w stolicach okupowanej Europy. Szkice historyczne. Kronika wydarzeń*, Warszawa 1995; R. Kiersnowski, *Życie codzienne na Śląsku w wiekach średnich*, Warszawa 1977; A. Mączak, *Życie codzienne w podróży po Europie*, Warszawa 1978.

⁷ Tadeusz Łepkowski już na początku lat 80. dowodził, że: „(...) kompleksowe historyczne badania przeobrażeń życia codziennego Polaków w ostatnim trzydziestoleciu mogłyby znacznie więcej powiedzieć o historii Polski Ludowej niż (...) najbardziej uczone i wartościowe studia poświęcone przemysłowi, oświacie, czy ruchowi młodzieżowemu. Za: T. Łepkowski, *Przeszłość miniona, teraźniejszość*, Warszawa 1980, s. 18-22.

⁸ J. Szacki, *Dwie historie*, w: *Spór o PRL*, red. M. Fik, Kraków 1996, s. 74.

⁹ Podjęcie badań nad życiem codziennym w okresie Polski Ludowej postuluje T. Szarota, *Życie codzienne w Peerele...*

Problem ów uwzględnił również w swoich rozważaniach Jerzy Holzer, uznając za konieczne i niezbędne podjęcie problemu życia codziennego mieszkańców Polski Ludowej, wpisanego w szeroki kontekst historii politycznej tego okresu, stwierdzając brak w rodzimej historiografii opracowań, które odwoływałyby się do indywidualnych biografii oraz doświadczeń jednostek z czasów PRL. Wymieniony wyżej historyk podkreślał jednocześnie, że ich autorem może być tylko badacz obdarzony wiedzą antropologiczną¹⁰.

W dekadzie lat 70. XX w. Bydgoszcz była miastem prężnie rozwijającym się terytorialnie i demograficznie. W pierwszych latach rządów Edwarda Gierka rozwojowi temu towarzyszyła silna presja inwestycyjna, spowodowana zasileniem budżetu państwa zachodnimi kredytami. Miasto rozrastało się terytorialnie i demograficznie, stając się nieformalną stolicą życia politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturalnego na Pomorzu i Kujawach.

Równoległe do tych procesów w mieście zachodziły dostrzegalne zmiany społeczne: zawierano coraz większą liczbę związków małżeńskich, rosła liczba urodzeń żywych oraz wskaźniki przyrostu naturalnego. Podobnie jak w całym kraju, coraz liczniejsze rzesze mieszkańców miasta znajdowały zatrudnienie w wielu nowo powstających lub też zmodernizowanych fabrykach. W pierwszych latach odczuwalnie wzrastała także stopa życiowa, a z nią aspiracje konsumpcyjne bydgoszczan. Otwarcie granic, nasilony ruch turystyczny wywoływały zmiany w obyczajowości i mentalności bydgoszczan. Przemianom cywilizacyjnym towarzyszyło przejmowanie, często w sposób nieudolny, nowoczesnych postaw życiowych charakterystycznych dla społeczeństw otwartych Europy Zachodniej.

Rozwój cywilizacyjny dokonujący się w dekadzie gierkowskiej miał jednak swoją cenę, zwłaszcza w wymiarze społecznym. Powtórne uprzemysłowienie, wzrost stopy życiowej oraz migracja do miasta dużej liczby mieszkańców podbydgoskich wsi powodowały zmianę oblicza społecznego miasta oraz zmianę stylu życia. Industrializacja, przyczyniająca się do rozwoju budownictwa mieszkaniowego z wielkiej płyty, spowodowała powstawanie wielkich osiedli mieszkaniowych, w których człowiek był właściwie anonimowy.

Za zmianami w sferze społecznej nie szedł jednak postęp w sferze gospodarczej, co skutkowało wieloma niepokojącymi zjawiskami. Upowszechniała się aborcja, stając się popularnym środkiem zastępującym antykoncepcję, rozprzestrzeniały się choroby weneryczne — towarzyszące związkom otwartym i rozluźnieniu obyczajowości. Ponadto wzrastała liczba rozwodów, najczęściej wśród ludzi młodych: 20-30 latków, podejmujących najpierw pochopnie decyzję o zawarciu małżeństwa, a następnie o rozwodzie.

Szerzyły się patologie społeczne, zwłaszcza alkoholizm, powodowany dostępnością i niskimi cenami napojów alkoholowych, generujące rozpad i dezintegrację rodziny oraz przestępczość nieletnich. To właśnie alkoholizm w największym stopniu wywoływał zachowania chuligańskie i wandalizm. Zwłaszcza wśród osób młodych i niepracujących, prowadzących często pasożytniczy tryb życia, który często wynikał nie z kontestacji ustroju, ale wyboru drogi życiowej.

Stagnacja i kryzys gospodarczy powodowały narastanie frustracji, przyczyniając się do upowszechniania wśród mieszkańców Bydgoszczy komentarzy i opinii oraz różnych form oporu, uznawanych przez komunistyczne władze za niezgodne z optyką socjalistycznego ładu i porządku publicznego. Akty dezaprobaty dla polityki państwa, wyrażane w okresie całego dziesięciolecia, powodowały aktywizację służb bezpieczeństwa, powodując inwigilację bydgoszczan przez rozbudowany aparat ucisku.

¹⁰ J. Holzer, *Spór o PRL*, s. 36.

Celem rozprawy doktorskiej pt. „Życie codzienne w Bydgoszczy w dekadzie lat siedemdziesiątych XX w.” będzie zatem analiza mechanizmów społecznych, politycznych i gospodarczych determinujących życie codzienne dużego socjalistycznego miasta, a także wyznaczających ramy stosunków o tzw. znaczeniu podstawowym, tj. relacje władza — obywatel.

Wydaje się zasadne, aby badania naukowe nad zagadnieniem tak szerokim i pojemnym, jak życie codzienne prowadzić, uwzględniając zarówno specyfikę poszczególnych dekad, jak i ich najistotniejsze determinanty. Idąc tropem postulatów badawczych historyków tej rangi, co Maria Bogucka, w badaniach starałam się skupić nad tym, co stanowiło „esencję życia codziennego” bydgoszczan, nie pomijając problemu optyki socjalistycznego ładu i porządku, która powodowała nieustanną inwigilację i kontrolę nad obywatelem, jego nastrojami oraz formami artykułowania zachowań niezgodnych z istniejącym stanem prawnym, a także eliminowanie zachowań niepożądanych (bierny i czynny opór, wrogie komentarze, aktywność religijna, np. działalność w duszpasterstwie akademickim czy katechizacja dzieci i młodzieży szkolnej).

Tym samym cezury chronologiczne tej pracy wyznaczają kolejne przełomy społeczno-polityczne oraz wybór kardynała Karola Wojtyły na Ojca Świętego i jego pierwsza pielgrzymka do Ojczyzny, tj. grudzień 1970, czerwiec 1976, październik 1978-czerwiec 1979 oraz sierpień 1980, stanowiące kłamrę spinającą ten bardzo specyficzny i odmienny od pozostałych okres w dziejach PRL — nazwany potocznie gierkowskim. Okres charakteryzujący się zasileniem gospodarki socjalistycznej zewnętrznymi źródłami finansowania — kredytami i pożyczkami zachodnimi, a w konsekwencji zmianą — w stosunku do lat 1956-1970 — warunków życia codziennego. Ponadto otwarciem Polski na świat, m.in. dzięki wprowadzeniu ułatwień w turystyce zagranicznej, zwłaszcza do państw demokracji ludowej.

Poszczególne zagadnienia, stanowiące kolejne rozdziały dysertacji — dotyczące: problemów rozwoju terytorialnego i demograficznego (analizy ruchu naturalnego oraz struktury i warunków funkcjonowania gospodarstw domowych); kwestii socjalistycznego ładu, bezpieczeństwa i porządku publicznego (charakterystyki przestępstw, wykroczeń oraz patologii życia społecznego, w tym alkoholizmu, pasożytnictwa oraz przestępczości nieletnich); genezy, przebiegu i konsekwencji kryzysów społeczno-politycznych (ze szczególnym uwzględnieniem warunków codziennej egzystencji, form czynnego i biernego oporu społecznego, represji uczestników strajków oraz osób oskarżonych o szkalowanie władzy i ustroju czy głoszenie komentarzy i opinii uznanych przez władzę za wrogie); życia religijnego i wzajemnych relacji między państwem a Kościołem (charakterystyki wspólnoty i praktyk religijnych wiernych Kościoła katolickiego w Bydgoszczy, kwestie dezintegracji, dyskryminacji i laicyzacji wiernych oraz pierwszej pielgrzymki Ojca Świętego do Polski); wypoczynku oraz spędzania czasu wolnego (problemu czystości i ochrony środowiska naturalnego, jakości i komfortu wypoczynku dziennego, świątecznego i pobytowego oraz najpopularniejszych form rozrywki i spędzania wolnego czasu) — zostały przeze mnie zanalizowane w układzie problemowym, w obrębie którego starałam się zachować wewnętrzną chronologię (metoda rzeczowo-chronologiczna).

Poszukując determinantów i cech charakteryzujących epokę lat 70., można stwierdzić, że tym, co stanowiło o istocie i podstawie życia codziennego epoki gierkowskiej, była specyficzna struktura rozwoju społeczno-gospodarczego. Specyfika ta objawiała się w pierwszych latach rządów Edwarda Gierka (1970/1971-1973) krótkotrwałą poprawą warunków i jakości życia codziennego, a następnie postępującym kryzysem gospodarczym, przebiegającym w dwóch różnych fazach¹¹.

¹¹ J. Skodlarski, *Zarys historii gospodarczej Polski*, Warszawa-Łódź 2000, s. 489 nn.

W pierwszym etapie, do przełomu lat 1975 i 1976, jakkolwiek kryzys i perturbacje gospodarcze były silnie odczuwalne przez społeczeństwo, utrudniając życie codzienne, to jednak amortyzowane były nadal efektami środków tzw. zewnętrznego zasilania. Natomiast od wydarzeń czerwca 1976 r. kryzys zaczął coraz drastyczej przejawiać się we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego i społecznego, uniemożliwiając normalne funkcjonowanie organizmu państwowego i narodu. Doprowadziło to w konsekwencji do załamania gospodarczego na skalę nieznaną dotąd w PRL, strajków robotniczych oraz upadku ekipy Edwarda Gierka¹². Na wymienione powyżej zagadnienia wskazałam w odpowiednich fragmentach pracy, zawartych przede wszystkim w rozdziale IV („Mieszkańcy Bydgoszczy wobec kryzysów społeczno-politycznych dekady lat 70.”).

Warto podkreślić, że ów kryzys społeczno-gospodarczy charakteryzował się w sferze strukturalnej permanentnym niedoborem artykułów, usług, lekarstw, mieszkań, niedorozwojem infrastruktury czy transportu. W sferze funkcjonalnej natomiast obniżoną jakością, niezadowalającą estetyką oraz wszechobecną brzydotą, szarością i bylejakością życia codziennego¹³. Ukażałam to w rozdziale VI („Ulubione formy wypoczynku i spędzania wolnego czasu mieszkańców Bydgoszczy”).

Niska jakość życia codziennego miała ogromne konsekwencje społeczne. Nie tylko moim zdaniem zaowocowała ona większą podatnością mieszkańców miasta na choroby układu krążenia oraz nowotwory. Problemy te znalazły swoje odzwierciedlenie w pracy w rozdziale II („Rozwój terytorialny i problemy demograficzne miasta Bydgoszczy w latach 70. XX w.”).

Konsekwencje degradacji środowiska naturalnego oraz szerzenie się patologii społecznych, takich jak: alkoholizm, masowa, często nielegalna aborcja i przestępczość nieletnich, doprowadzały do degradacji podstawowych wartości życia społecznego. Obrazuje to rozdział III („Problemy bezpieczeństwa i porządku publicznego w mieście Bydgoszczy”).

Państwo i władze próbowały jakoś rekompensować wyzyskiwanym obywatelom tę szarą i byle jaką codzienną egzystencję, jego wysiłek fizyczny na rzecz socjalistycznej ojczyzny. Jednak wielu bydgoszczan upatrywało nadziei na zmianę losu nie w obrzędowości socjalistycznej, ale w przestrzeni idei, czyli — sacrum, której to komunistom nie udało się zawładnąć — mimo rozmyślnie prowadzonej ateizacji życia społecznego. Traktuje o tym w największej części rozdział V mojej dysertacji („Walka o «rząd dusz» — wierni Kościoła katolickiego w Bydgoszczy wobec prób laicyzacji i dezintegracji społeczeństwa”).

Świat życia codziennego doby lat 70. postrzegam zatem jako świat naznaczony kryzysem oraz ciągłym poszukiwaniem takiej perspektywy, z której otaczający świat wydałby się chociaż trochę lepszy. Przyjmując powyższe założenia, na potrzeby niniejszej pracy wyselekcjonowałam z obszernego katalogu życia codziennego te obszary, które uznałam za najistotniejsze. Mając świadomość, jak pojemnym zagadnieniem jest termin „życie codzienne”, zdecydowałam się zogniskować swoją uwagę badawczą na tych problemach, które determinowały je w stopniu największym. Oczywiście przy owym wyborze kierowałam się także stanem badań oraz atrakcyjnością bazy źródłowej, starając się oprzeć swoje analizy na materiałach źródłowych niewykorzystywanych dotąd w badaniach nad dziejami miasta Bydgoszczy.

Naczelnym zamysłem badawczym było zatem to, aby omawiana rozprawa stanowiła analityczne studium warunków powszedniej egzystencji socjalistycznego społeczeństwa doby industrialnej, tzn. społeczeństwa naznaczonego permanentnym kryzysem strukturalnym. Zatem

¹² Ibidem.

¹³ Zobacz na ten temat: A. Delorme, *Szarość komunistycznej codzienności. Percepcja jakości życia w PRL*, w: *PRL z pamięci*, red. Cz. Rybotycki, Kraków 2001, s. 4-32.

założeniem, jakie towarzyszyło pracy badawczej, było wpisanie problemów i bolączek życia codziennego w szeroki kontekst realiów socjalistycznego państwa doby Edwarda Gierka. Co istotne, zarysowanych częstokroć na płaszczyźnie stosunku tego państwa do szarego obywatela.

Zgromadzona przeze mnie i poddana krytycznej analizie ogromna baza źródłowa, jaką ma do dyspozycji współczesny badacz dziejów socjalistycznego miasta, pochodziła w największym stopniu z licznych archiwów i bibliotek zlokalizowanych tak w Bydgoszczy, jak i w Warszawie.

Archiwalia i źródła drukowane, wykorzystane przeze mnie podczas kwerend, stanowiły przede wszystkim akta wytworzone przez organy partyjne i instytucje państwowe, zarówno szczebla centralnego, jak i lokalnego oraz Kościoł katolicki. Liczba wykorzystanych przeze mnie jednostek archiwalnych oraz rozległe kwerendy w wielu zespołach 9 archiwów państwowych pozwalają udokumentować stawiane w pracy wnioski badawcze oraz uzupełnić niewielki stan badań nad dziejami grodu nad Brdą i Wisłą w dekadzie lat 70.

Za najbardziej przydatne w trakcie prac nad kolejnymi częściami dysertacji uznaję: akta i dokumenty zdeponowane w Archiwum Akt Nowych, w zespole Komitetu Centralnego (zwłaszcza obejmujące narady, telekonferencje i informacje od I sekretarzy PZPR, a także te dotyczące sytuacji gospodarczej i zjawisk społecznych, takich jak alkoholizm czy sytuacja na krajowym rynku mięsny) oraz w zespole Urzędu ds. Wyznań (materiały dotyczące działalności Kurii, statystyki Kościoła rzymskokatolickiego, jak również akta związane z prowadzeniem i działalnością punktów katechetycznych).

Wyróżniłabym ponadto zbiory zespołu Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Archiwum Państwowym w Bydgoszczy (szczególnie ciekawe i przydatne okazały się być protokoły posiedzeń plenarnych, egzekutywy, materiały miejskich i wojewódzkich konferencji sprawozdawczo-wyborczych KW i KM PZPR oraz liczne informacje teleksowe, dalekopisy sytuacyjne, meldunki kierowane z instancji wojewódzkiej do Wydziału Organizacyjnego KC PZPR).

Niezmiernie ważnymi dokumentami w odtwarzaniu przebiegów przełomów społeczno-politycznych oraz w analizie kwestii inwigilacji i represji społeczeństwa przez służby bezpieczeństwa okazały się być te pochodzące ze zbiorów Instytutu Pamięi Narodowej Delegatury w Bydgoszczy, przede wszystkim zespołu Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych, (wszelkie materiały administracyjne, zarządzenia, jak również sprawozdania z pracy operacyjnej, meldunki sytuacyjne i sprawy obiektowe) oraz Wydziału ds. Wyznań. Podobnie jak archiwalia centrali IPN w Warszawie, w tym przede wszystkim akta wytworzone przez jednostki Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji.

W pracy odwoływałam się do dokumentów i akt kościelnych z Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, stanowiących akta wizytacyjne oraz akta poszczególnych parafii bydgoskich. W procesie odtworzenia obrazu religijności bydgoszczan w dekadzie lat 70. najcenniejsze okazały się być w pierwszej kolejności roczne sprawozdania duszpasterskie administratorów parafii i duszpasterzy wspólnot religijnych. Natomiast dane statystyczne pochodzące ze zbiorów Archiwum Komendy Wojewódzkiej Policji w Bydgoszczy, a dotyczące wybranych kategorii przestępstw oraz liczbowych zestawień osób prowadzących pasożytniczy tryb życia, okazały się być kluczowe w analizie problemu przestępczości w mieście w latach 1970-1980.

W ustaleniu szeroko rozumianej sytuacji społecznej gospodarczej w największym stopniu przydatne okazały się być archiwalia Urzędu Miasta w Bydgoszczy (zwłaszcza zespół Biura Miejskiej Rady Narodowej, w tym protokoły posiedzeń poszczególnych komisji MRN) oraz dane odnalezione podczas kwerendy w Archiwum Urzędu Statystycznego naszego miasta, zwłaszcza te stanowiące liczne tzw. tablice wynikowe obejmujące ruch naturalny oraz wyniki Narodowego Spisu Powszechnego za rok 1978, jak również Karty Statystyczne dla miasta Bydgoszczy za lata 1970-1980. Co istotne, powyższe archiwalia nie były dotąd tak masowo wykorzystywane w badaniach nad dziejami miasta w okresie dyktatury komunistycznej.

Ponadto wykorzystałam szereg źródeł drukowanych. Do najważniejszych zaliczam następujące: biuletyny i materiały informacyjne MRN i Urzędu Miejskiego, dzienniki urzędowe oraz liczne roczniki statystyczne (np. zdrowia, handlu, przemysłu). Cennym materiałem były także ustne relacje i wspomnienia bydgoszczan, źródła wizualne oraz ikonograficzne (zwłaszcza unikatowe, filmy dokumentalne z lat 70., Miejskie Kroniki Filmowe), prasa (zwłaszcza lokalne dzienniki: „Gazeta Pomorska”, „Ilustrowany Kurier Polski”, czy „Dziennik Wieczorny”) oraz „Kroniki Bydgoskie”, „Kalendarze Bydgoskie”, a także w jakimś stopniu prasa zakładowa (np. „Głos Zachemu”) Bazę źródłową uzupełnia bardzo bogata literatura przedmiotu dotycząca zarówno dziejów politycznych i gospodarczych PRL, jak i poszczególnych obszarów życia codziennego.

Reasumując, pragnę podkreślić, że niniejsza praca uzupełnia, przynajmniej w jakimś stopniu, istniejący stan badań na temat powojennych losów społeczeństwa polskiego. Niewątpliwie bowiem w polskiej historiografii brakuje ciągle naukowych opracowań dotyczących lat 70. Okres ten — jak udowadnia M. Zięba, historyk i publicysta „Polityki”, jest po prostu zaniedbany, a swoistym paradoksem jest z pewnością fakt, iż na temat dekady Gierka opublikowano po angielsku znacznie więcej książek niż w języku rodzimym¹⁴.

W związku z tym, że problem podjęty w ramach niniejszej dysertacji doktorskiej jest w skali badań nad życiem codziennym miasta Bydgoszczy niejako pionierski, w toku prac badawczych poruszyłam szereg zagadnień, które nie były dotąd przedmiotem zainteresowania historyków dziejów miasta socjalistycznego oraz badaczy życia codziennego. Do najważniejszych ustaleń zaliczam przede wszystkim:

1. Ustalenia dotyczące definicji terminu „życie codzienne” oraz obszaru jego eksploracji.
2. Szczegółowe ustalenia dotyczące stanu porządku i bezpieczeństwa publicznego, zdrowia oraz patologii życia społecznego, oddające realia i warunki codziennej egzystencji nie tylko w mieście Bydgoszczy, ale także w dużym statystycznym mieście państw satelickich doby industrialnej.
3. Analizę przyczyn przebiegu i konsekwencji kryzysów i przełomów społeczno-politycznych lat 1970-1980 (zwłaszcza sytuacji aprowizacyjnej oraz warunków bytowych i świata pracy, niskiej jakości życia codziennego, niedoboru artykułów konsumpcyjnych, marnotrawstwa, brakoróbstwa, a także nastrojów społecznych, inwigilacji mieszkańców miasta przez aparat bezpieczeństwa oraz typowych metod pracy operacyjnej stosowanych przez bydgoski aparat ucisku).
4. Podjęcie problemu życia religijnego wspólnot parafialnych, duchowieństwa oraz innowierców, a także składników religijności mieszkańców Bydgoszczy, ponadto problemu inwigilacji i prób laicyzacji wiernych Kościoła katolickiego przez władze i służby bezpieczeństwa, udziału bydgoszczan w uroczystościach związanych z pierwszą wizytą Jana Pawła II w Polsce.
5. Opis i analizę funkcjonalnych i strukturalnych składników otoczenia mieszkańców Bydgoszczy, będących niezamierzonym, ale i również lekceważonym rezultatem rządów komunistycznych, tj. skażenia środowiska naturalnego, skandalicznego stanu sanitarnego miasta, wzrastającej zachorowalności i umieralności na choroby nowotworowe i układu krążenia; braku estetyki i higieny, wszechogarniającej szarzyzny i brzydoty, widocznych zarówno w ikonosferze miasta socjalistycznego, jak i w jakości produkowanych dóbr i usług¹⁵.

Wiele ustaleń, zawierających niepublikowane dotąd dane dotyczące różnych sfer życia codziennego bydgoszczan, ujętych zostało w formie tabelarycznej. Oto najważniejsze z nich:

¹⁴ Cyt. za: M. Zięba, *Good bye, Gierek!* „Polityka” 2004, nr 45, s. 78.

¹⁵ Na ten temat A. Delorme, *Szarość komunistycznej...*, s. 16 i nn.

Tabela 1. Przestępstwa stwierdzone w Bydgoszczy w latach 1970-1980

Kategorie przestępstw	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
Przestępstwa ogółem	3500	4160	4024	3832	3471	3867	3406	3361	3351	2795	3140
Razem przestępstwa kryminalne	br. danych	br. danych	br. danych	2711	2431	br. danych	2515	2343	2501	1965	2481
Zabójstwo	1	2	5	4	—	3	7	4	3	2	1
Bójka lub pobicie	7	9	5	9	9	13	5	14	11	10	17
Uszczerbek na zdrowiu	71	70	106	144	130	108	111	99	64	73	73
Zgwałcenie	14	16	16	10	13	15	9	12	13	8	6
Kradzież cudzej rzeczy	967	1037	1240	1222	992	326	912	774	824	559	670
Kradzież z włamaniem mienia społecznego	217	241	240	206	189	290	297	227	286	289	366
Kradzież z włamaniem mienia prywatnego	160	280	309	375	283	1156	458	422	583	375	567
Rozboje	26	58	51	64	43	40	30	53	37	41	71
Przestępstwa drogowe	—	—	—	97	85	147	80	90	104	99	81

Źródło: Archiwum Komendy Wojewódzkiej Policji w Bydgoszczy, Dane statystyczne dotyczące wybranych kategorii przestępstw.

Tabela 2. Wykroczenia popełniane przez bydgoszczan w latach 1972-1978

Lp.	Wykroczenia przeciwko	1972	1973	1974	1975	1976 do września	1977	1978
1	Porządkowi i spokojowi publicznemu	234	217	295	198	109	100	103
2	Porządkowi i spokojowi publicznemu o charakterze chuligańskim lub pod wpływem alkoholu	1918	1939	1748	1995	1469	2638	1899
3	Bezpieczeństwu i porządkowi w komunikacji popełnione pod wpływem alkoholu	412	552	512	741	382	597	595
4	Pozostałe przeciwko bezpieczeństwu i porządkowi w komunikacji	2282	2248	1632	1885	1103	1594	1442
5	Mieniu społecznemu	235	254	232	246	145	180	196
6	Innemu mieniu niż społeczne	98	64	58	59	22	43	26
7	Uszkodzenie mienia	34	37	42	99	27	34	40
8	Pozostałe przeciwko mieniu	92	119	117	96	43	51	77
9	Interesom konsumentów	57	35	38	60	66	148	177
10	Bezpieczeństwu pożarowemu	40	38	49	46	23	27	18

Lp.	Wykroczenia przeciwko	1972	1973	1974	1975	1976 do września	1977	1978
11	Zdrowiu	57	91	109	132	65	141	88
12	Obowiązkowi ewidencji ludności	204	143	176	151	190	389	456
13	Urządzeniom użytku publicznego	4	21	521	435	248	118	102
14	Porządkowi na kolejach	377	393	315	179	122	69	90
15	Przepisom ustawy o zwalczaniu alkoholizmu	48	60	47	58	37	91	76
16	Innym przepisom	793	1124	563	556	581	2536	2746
Ogółem		6924	7447	6394	6587	4636	8774	8076

Źródło: Sporządzono na podstawie: *Sprawozdanie z działalności Kolegium ds. Wykroczeń przy Prezydencie Miasta Bydgoszczy za okres od 1 stycznia 1972 r. do dnia 31 sierpnia 1976 r.*, „Materiały Informacyjne Urzędu Miejskiego w Bydgoszczy”, nr 19/76, Bydgoszcz 1976 oraz Archiwum Urzędu Miasta Bydgoszczy (dalej AUMB), Biuro Miejskiej Rady Narodowej (dalej BMRN), sygn. 224, Informacja o działalności Wydziału Spraw Wewnętrznych z uwzględnieniem Izby Wyrzecznień, s. 610-611.

Tabela 3. Przestępstwa popełnione przez nieletnich w Bydgoszczy

Kategorie przestępstw	Przestępstwa stwierdzone / w tym popełnione przez nieletnich (w odniesieniu do lat 1970-1975 brak danych)				
	1976	1977	1978	1979	1980
Przestępstwa ogółem	3406/ 457	3361/ 339	3351/ 470	2795/ 347	3140/ 328
Razem przestępstwa kryminalne	2515/ 440	2343/ 217	2501/ 438	1965/ 325	2481/ 302
Zabójstwo	7	4	3	2	1
Bójka lub pobicie	5	14	11	10/ 1	17
Uszczerbek na zdrowiu	111/ 4	99/ 2	64/ 2	73/ 3	73/ 3
Zgwałcenie	9	12	13/ 1	8	6/ 1
Kradzież cudzej rzeczy	912/ 244	774/ 151	824/ 167	559/ 101	670/ 140
Kradzież z włamaniem mienia społecznego	297/ 49	227/ 39	286/ 106	289/ 63	366/ 60
Kradzież z włamaniem mienia prywatnego	458/ 121	422/ 107	583/ 141	375/ 132	567/ 78
Rozboje	30/ 4	53/ 2	37/ 2	41/ 1	71/ 4
Przestępstwa drogowe	80/ 1	90/ 1	104/ 2	99/ 1	81

Źródło: AKWPB, Przestępstwa stwierdzone, w tym popełnione przez nieletnich.

Tabela 4. Zestawienie liczbowe osób prowadzących „pasożytniczy tryb życia” na terenie województwa bydgoskiego

Rok	Ogółem	Wiek			
		18-20	21-24	25-39	40-55
1973	821	161	205	341	114
1974	1109	154	307	477	171
1975	362	43	81	176	62
1976	500	54	102	244	100
1977	694	48	139	369	138
1978	740	38	149	397	156
1979	825	41	165	443	176
1980	700	29	116	395	160

Źródło: Ibidem, Zestawienie osób prowadzących pasożytniczy tryb życia w latach 1973-1980: dane dla województwa bydgoskiego. Warto dodać, że w 1968 r. na terenie całego województwa bydgoskiego w rejestrach służb milicji figurowało aż 1258 osób prowadzących pasożytniczy tryb życia, za: Instytut Pamięci Narodowej (dalej IPN), sygn. MSW II GM 725, Sprawozdanie z działalności MO województwa bydgoskiego za rok 1968, k. 6.

Tabela 5. Inwigilacja korespondencji mieszkańców województwa bydgoskiego w okresie od 15 do 21 grudnia 1970 r.

Data inwigilowanej korespondencji	Liczba czytanych listów / w tym wychodzących	Stwierdzonych wypowiedzi ogółem	Wypowiedzi pozytywne	Wypowiedzi negatywne	Wypowiedzi obojętne
15-16 XII	3885/3209	207	3	83	121
17-18 XII	2176/1558	97	brak danych	31	brak danych
18-19 XII	3217/2384	210	2	60	148
19-20 XII	3900/2994	238	7	58	173
20-21 XII	3199/2194	156	7	35	114
Razem	16377/12339	908	19	267	556

Źródło: Opracowano na podstawie: IPN BY, Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych (dalej WUSW), sygn. 077/497, t. 1, Notatki informacyjne nr 3, 5, 6, 7, 8 z grudnia 1970 r., k. 60-76.

Tabela 6. Statystyka dotycząca *dominantes* wybranych parafii

	Nazwa parafii	Rok	Ogólna liczba parafian	Odsetek parafian uczestniczących w niedzielnej mszy świętej
1	Św. Andrzeja Boboli	1979	5700	85%
2	Św. Wincentego a Paulo	1974	27000	55%-60%
		1978	31520	55%
3	Niepokalanego Poczęcia NMP	1972	6434	52%
		1976	6013	60%

	Nazwa parafii	Rok	Ogólna liczba parafian	Odsetek parafian uczestniczących w niedzielnej mszy świętej
4	Świętych PBM	1977	50 000	25-30%
		1978	45 000	30-40%
5	Św. Józefa Rzemieślnika	1979	8500	50% parafian uczestniczy we mszy w kościele par. 25% w innej parafii. 25% nie uczestniczy
6	Św. Ducha	1974	4560	80%
		1979	8364	65%

Źródło: Na podstawie Archiwum Archidiecezji Gnieźnieńskiej, Akta Kurii Metropolitarnej (dalej AKM) II294, sygn. 2; AKMII275, sygn. 4; AKMII276, sygn. 3; AKMII274, sygn. 2; AKMII272 sygn. 2; AKM II 224, sygn. 11.

Tabela 7. Frekwencja wiernych wybranych parafii bydgoskich na mszach świętych w dni powszednie

	Nazwa parafii	Rok	Liczba parafian	Liczba uczestniczących we mszy świętej w dzień powszedni
1	Św. Stanisława	1976	4500	40
		1978	4400	40
		1980	4008	40
2	Św. Andrzeja Boboli	1971	6821	1000
		1974	5580	Brak danych
		1979	5700	600
3	Św. Wincentego a Paulo	1974	27000	470
		1978	31520	500
4	Niepokalanego Poczęcia NMP	1972	6434	172
		1976	6013	180
5	Świętych Polskich Braci Męczenników	1977	50 000	150
		1978	45 000	150
6	Św. Józefa Rzemieślnika	1979	8500	500 (po około 100 osób na każdą z 5 mszy)

Źródło: AAG: AKM II 294, sygn. 2; AKM II275, sygn. 4; AKM II276, sygn. 3; AKMII 274, sygn. 2; AKM II 272 sygn. 2; AKM II 224, sygn. 11.